

Recenzja rozprawy habilitacyjnej i aktywności naukowej
dr Elżbiety Bombińskiej

Najważniejszą pozycją w bogatym dorobku naukowym dr Elżbiety Bombińskiej niewątpliwie jest książka „Modele świadczenia usług w handlu międzynarodowym”. Dobrze wpisuje się ona w problematykę podejmowanych przez Autorkę badań naukowych w obszarze międzynarodowych stosunków gospodarczych i stanowi dowód Jej zasługującego na wysokie uznanie rozwoju naukowego. Wybór tematu należy uznać za trafny, ponieważ dotyczy on niezwykle ważnego elementu dwóch najważniejszych megatrendów w gospodarce światowej tj. globalizacji i integracji regionalnej. Jak powszechnie wiadomo, najogólniej ujmując, istota ich polega na niezwykle wzroście intensyfikacji powiązań gospodarczych pomiędzy krajami na całym świecie i w różnych jego regionach. Oprócz dynamicznego, aczkolwiek nieliniowego wzrostu przepływu towarów, kapitału, technologii, wiedzy i ludzi współtworzącym ich komponentem są usługi. Dynamika obrotów usługami w porównaniu z wymianą towarową, o czym pisze Autorka, w ostatnich prawie trzech dekadach była istotnie wyższa. Jeśli w latach 1995-2018 wolumen obrotów towarowych zwiększył się czterokrotnie, to wartość globalnego obrotu usługami pięciokrotnie. Przyczyny tego zjawiska mają podłoże zarówno endogeniczne jak i egzogeniczne. Szybki, wewnętrzny rozwój gospodarczy po drugiej wojnie światowej w szeregu krajach obszaru gospodarki rynkowej doprowadził do większej zamożności społeczeństw, zmiany modelu konsumpcji i wzrostu

zapotrzebowania na usługi, co wiązało się także z zagospodarowaniem wolnego czasu i starzeniem się społeczeństw. Czynniki egzogeniczne to kompleks uwarunkowań technicznych i technologicznych, ekonomicznych, politycznych i socjoekonomicznych. Wewnętrznej serwicyzacji społeczeństw nie towarzyszył jednak wzrost udziału usług w międzynarodowym handlu. Jeśli w 2018 r. sektor usług tworzył dwie trzecie światowego PKB i prawie 60% miejsc pracy, to według statystyk bilansu płatniczego generował tylko około 24% wartości globalnych obrotów handlowych. Na ten paradoks zwraca uwagę Autorka pracy i oprócz m.in. takich przyczyn jak rozwój usług informatycznych, które w dużej mierze w obrotach transgranicznych są niewidzialne, czy urzędowych ograniczeń ich w handlu, twierdzi Ona, że fundamentalne znaczenie ma niedoszacowanie obrotów światowego handlu usługami. Związane to jest, Jej zdaniem, ze sposobem jego definiowania oraz z wynikającej z przyjętej definicji metodyką pomiaru.

W związku z tym za główny cel pracy przyjęła rewizję oceny znaczenia usług w handlu międzynarodowym i nowe określenie ich udziału. Konsekwencją tak sformułowanego celu było przyjęcie trzech hipotez badawczych, a mianowicie:

- przyczyną rozbieżności pomiędzy dominującym znaczeniem sektora usługowego w gospodarkach poszczególnych krajów i relatywnie niskim udziałem usług w przepływach gospodarczych tych krajów ma niedoszacowanie obrotów międzynarodowego handlu usługami, które jest związane ze sposobem jego definiowania oraz wynikającą z przyjętej definicji metodyką pomiaru;
- sposób ujmowania międzynarodowej wymiany usług jaki przyjęto w Układzie ogólnym w sprawie handlu usługami nie wyczerpuje wszystkich form ich transgranicznego świadczenia;
- sposób pomiaru międzynarodowych obrotów usługami na podstawie statystyk bilansu płatniczego powoduje istotne zaniżenie wartości handlu usługami.

W celu weryfikacji tych hipotez Autorka posłużyła się metodą teoretyczno-empiryczną, której nie określa bliżej we wstępie pracy, natomiast poświęca jej stosowny akapit w autoreferacie. Generalnie polega ona na desk research, czyli studiach literaturowych i krytycznej analizie i syntezie zawartych w niej poglądów i stwierdzeń. W szerokim zakresie autorka wykorzystwała również dokumenty źródłowe, zwłaszcza WTO i MFW a w części empirycznej zastosowała metodę porównawczej analizy wskaźnikowej oraz metodę input-out. Przyjęte metody i techniki badawcze należy uznać za właściwe, adekwatne do celu pracy i umiejętnie wykorzystane dla weryfikacji jej hipotez. Zwraca uwagę, że realizacja części empirycznej pracy była szczególnie trudnym zadaniem, ze względu na brak dostępności danych statystycznych. Dane publikowane są na wysokim poziomie agregacji, szeregi czasowe są niekompletne, część danych jest poufna a wykorzystanie badań różnych instytucji stwarza problem ich jednolitości czasowej a w przypadku statystycznych instytucji krajowych spójności metodologicznej. Te mankamenty statystyk uwidoczniły się w prezentowanych przez Autorkę analizach statystycznych. Należy jednak zaznaczyć, że w dużej mierze umiejętnie je przezwyciężyła, prezentując oprócz nich wyniki badań własnych i innych autorów.

Na strukturę pracy składa się wstęp, pięć rozdziałów, zakończenie i obszerna bibliografia. Jest ona logiczna i spójna. Autorka przechodzi od teoretycznych rozważań zawartych w czterech pierwszych rozdziałach do prezentacji wyników badań własnych, ujętych w ostatnim tj. piątym rozdziale pracy. Zgodnie z tą logiką pierwszy rozdział ma charakter wprowadzający do przedmiotowej problematyki. Przede wszystkim opisane zostały w nim pojęcia i klasyfikacja działalności usługowej oraz definicje międzynarodowego handlu usługami. Ujmują one tę kategorię ekonomiczną z różnych punktów widzenia badaczy tych problemów i mają duże znaczenie poznawcze. Jednak większe, również praktyczne znaczenie, m.in. dla celów polityki gospodarczej, posiadają

modele Układu Ogólnego o Handlu Usługami (General Agreement on Trade in Services; GATS) tj. model:

- handlu transgranicznego, czyli transferu usług bez przemieszczenia się usługodawcy i usługobiorcy;
- zagranicznej konsumpcji usług, czyli przemieszczania się usługobiorcy do kraju usługodawcy;
- obecności handlowej, czyli obecności handlowej usługodawcy w kraju usługobiorcy w formie filii, oddziału lub przedstawicielstwa;
- obecności osób fizycznych świadczących usługi w kraju usługobiorcy w formie samozatrudnienia, zatrudnienia czasowego lub delegowania.

Modele te nie wyczerpują jednak wszystkich form międzynarodowego handlu usługami, co podkreśla Autorka i w związku z tym prezentuje Ona piąty model pomiaru pośredniego handlu usługami w czwartym rozdziale pracy. Rozdział kończy opis ewaluacji międzynarodowych uregulowań prawnych w sprawie handlu usługami.

W drugim rozdziale pracy Autorka twórczo wykorzystała teorie handlu międzynarodowego i bezpośrednich inwestycji zagranicznych /BIZ/ dla wyjaśnienia mechanizmów ekonomicznych (przyczyn, przebiegu i efektów) transgranicznego handlu usługami. Wykazała ona, że w największym stopniu wpływają na niego różnice komparatywne i w ogóle zróżnicowanie ekonomiczne, geograficzne, kulturowe i związane z rozwojem technologicznym poszczególnych krajów oraz motywy podejmowanych działań inwestycyjnych. Wydaje się, że te rozważania można byłoby uzupełnić o kwestie reshoringu (neoshoringu) i jego wpływie na przedmiotowe badania. Istnieje szereg przesłanek związanych z wynalazkami Rewolucji Przemysłowej 4.0 (internet rzeczy, automatyzacja, cyber-fizyczne urządzenia, druk 3D, blockchain, różne urządzenia informatyczno-komunikacyjne) a także paradoksalnie z pandemią COVID-19, która czasowo przerwała globalne łańcuchy dostaw, wskazujących na zmianę dotychczasowego modelu globalnego tworzenia wartości ,także usług,

opartego na korzyściach komparatywnych, głównie związanych z wykorzystaniem taniej siły roboczej w rozwijających się krajach lokalizacji BIZ.

Trzeci rozdział pracy Mierzenie obrotów światowej wymiany usług w świetle rekomendacji Manual on Statistics of International Trade in Services, jak wynika z tytułu, poświęcony jest metodyce pomiaru handlu usługami, opracowanej przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy i zawartej w publikacji Balance of Payments Manual (BPM). Stanowi ona zasadniczy zbiór rekomendacji dla służb statystycznych i innych podmiotów zajmujących się analizą międzynarodowego handlu usługami. Podstawowym źródłem danych są bilanse płatnicze oraz statystyki zagranicznych jednostek zależnych a usługi ujmowane są wg modeli zaproponowanych przez GATS. Jako uzupełniające źródła mogą być wykorzystywane statystyki BIZ oraz dotyczące turystyki międzynarodowej i międzynarodowej migracji. Praktyczne efekty stosowania tych statystyk wg oceny Autorki nie są zadawalające. Przede wszystkim nie jest możliwa dokładna identyfikacja modelu handlu wg klasyfikacji w Rozszerzonej Klasyfikacji Usług w Bilansie Płatniczym (Extended Balance of Payments Services Classification; EBOPS) a następnie oparcie klasyfikacji Statystyk Zagranicznych Jednostek Zależnych (Foreign Affiliates Trade in Services Statistics; FATS) na klasyfikacji rodzajów działalności gospodarczej, podczas gdy zastosowanie klasyfikacji produktów zwiększyłyby precyzję pomiaru i ułatwiłyby porównania z innymi statystykami. Ponad to szeregi czasowe w statystykach generalnie są niekompletne, co stanowi ich największą wadę, uniemożliwiając ich krzyżowe porównania. W konsekwencji ocena wartości międzynarodowego handlu usługami i jego struktury pozwala jedynie na formułowanie ocen szacunkowych.

Ponieważ GATS nie wyczerpuje wszystkich form międzynarodowego handlu usługami, nie ujmuje bowiem pośredniego ich świadczenia poprzez przepływ towarów, z którymi są związane, to w literaturze dla tej formy opracowano odrębny model określony jako model 5 – pośredniego handlu usługami. Kwestie te są przedmiotem rozważań Autorki w rozdziale czwartym

pracy. Rozpoczyna go od analizy przyczyn, które spowodowały konieczność stworzenia modelu 5, czyli zjawiska serwicyzacji produkcji przemysłowej. Określa go jako proces zwiększania znaczenia usług w gospodarce, którego przejawem jest nie tylko wzrost udziału sektora trzeciego, ale także różnych funkcji usługowych w pozostałych dwóch sektorach tj. w przemyśle i rolnictwie. Komponentami serwicyzacji produkcji przemysłowej jest kupowanie usług, ich produkowanie oraz sprzedaż, co implikuje różne ich powiązania z towarami i w konsekwencji determinuje konieczność zastosowania różnych metod ich pomiaru w ramach modelu 5. I tak usługi kupowane i sprzedawane mierzone są metodą input-output, przy wykorzystaniu międzynarodowych tablic przepływów gałęziowych oraz międzynarodowych tablic podaży i wykorzystania. Natomiast wartości usług, które są nakładami wewnętrznymi wytwórców jest obliczana na podstawie liczby osób zatrudnionych w działach usługowych przedsiębiorstw i rozmiarów ich wynagrodzeń. Uzyskane przy pomocy takiej metody obliczeń wyniki można jednak traktować tylko jako szacunkowe.

Kwintesencją teoretycznych rozważań Autorki jest rozdział piaty pracy, w którym prezentuje wyniki przeprowadzonych badań empirycznych. Głównym celem tego rozdziału jest określenie wartości obrotów międzynarodowego handlu usługami w przekroju wszystkich pięciu form świadczenia usług. Obejmuje to cztery modele handlu bezpośredniego wyróżnione w GATS oraz model 5 pośredniego handlu usługami. Każdemu z tych modeli Autorka poświęciła odrębny podrozdział. Na jego strukturę składa się również część traktująca o międzynarodowej wymianie usług w Polsce. Badania bezpośredniego handlu usługami oparła także na badaniach wtórnych – publikowanych przez innych autorów. Z kolei pośredni handel usługami badany był w przekroju wymienionych wcześniej trzech jego komponentów tj. nakładów zewnętrznych, nakładów wewnętrznych i sprzedanych usług przez przedsiębiorstwa produkcyjne, również na podstawie dostępnych w ograniczonym zakresie statystyk i źródeł wtórnych. Z przeprowadzonych badań empirycznych wynika,

że pośredni transgraniczny handel usługami, czyli model 5 stanowi główną formę ich dostarczenia na rynki zagraniczne. Autorka formułuje ten wniosek w oparciu o badania części państw należących do największych eksportów światowych, a także w odniesieniu do Polski. Prawdopodobnie można to odnieść w ogóle do globalnego handlu usługami, ale niewątpliwie wymaga to dalszych badań. Natomiast w bezpośrednim handlu usługami największe znaczenie ma model 3, czyli obecność handlu w kraju świadczenia usług, odpowiadający za 60% światowego obrotu usługami. Istotnie wyprzedza on model 1 tj. transgraniczny przepływ samych usług oraz mające dużo mniejsze znaczenie model 2 i model 4 związane z międzynarodowym przemieszczaniem się osób.

Lektura pracy pozwala stwierdzić, że główny cel pracy a także cele szczegółowe zostały w pełni zrealizowane. Teoretyczno-empiryczna analiza potwierdziła prawdziwość postawionych na początku pracy hipotez. Autorka dokonała identyfikacji istniejącej luki badawczej dotyczącej rozbieżności pomiędzy dużym znaczeniem usług w globalnym PKB i zatrudnieniu a ich znacznie mniejszym udziałem w międzynarodowym handlu. Wskazała Ona na przyczynę tego stanu rzeczy oraz podjęła udaną próbę określenia ich rzeczywistego znaczenia w ujęciu modeli handlu bezpośredniego (M1-4) i handlu pośredniego M-5, także w odniesieniu do Polski. Na podkreślenie zasługuje kompleksowe potraktowanie badanej problematyki tj. ujęcie jej od strony teorii, metodyki pomiaru oraz badań empirycznych. Osadzenie modeli handlu usługami w teoriach handlu międzynarodowego i bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz prezentacja metodyki przedmiotowego pomiaru w ujęciu wszystkich pięciu modeli, a szczególnie modelu 5 stanowi istotny Jej wkład w rozwój teorii transgranicznego handlu usługami. Od strony empirycznej za Jej wkład do nauki należy uznać oszacowanie wartości międzynarodowej wymiany usług Polski, w przekroju omawianych pięciu modeli świadczenia usług, co było przedsięwzięciem pionierskim. Generalnie podjęty przez Autorkę problem badawczy ma istotne znaczenie zarówno dla rozwoju teorii międzynarodowego

handlu usługami jak i dla praktyki. Identyfikacja modeli i ich znaczenia jest niezbędna dla oceny wpływu handlu usługami dla gospodarki kraju i podejmowania decyzji stymulujących ich rozwój i pozwalających uzyskać przewagi konkurencyjne w tej sferze. Formułowanie prawidłowej polityki gospodarczej nie jest możliwa bez odpowiedniego programowania przyszłych kierunków rozwoju w ujęciu regionalnym i globalnym. Nie ulega wątpliwości, że będą one związane ze stale rosnącym znaczeniem usług, w dużej mierze wskutek zanikania różnicy pomiędzy produktem a usługą pod wpływem przemian technicznych i technologicznych określonych jako Rewolucja Przemysłowa 4.0 i rozwojem ekonomii dzielenia (sharing economy). Na te uwarunkowania trafnie wskazuje autorka pracy i dostarcza wiedzy teoretycznej i empirycznej, której aplikacja będzie przydatna w praktyce działania decydentów odpowiedzialnych za politykę gospodarczą.

Podsumowując rozprawę habilitacyjną Pani dr Elżbiety Bombińskiej „Modele świadczenia usług w handlu międzynarodowym” uważam za w pełni dojrzałą rozprawę o aktualnych, bardzo ważnych ze względów naukowo-poznawczych i użytkowych problemach. Stanowi ona oryginalny i twórczy wkład w rozwój wiedzy o międzynarodowym handlu usługami, daje naukową jego interpretację oraz wskazania dla polityków gospodarczych. Na uwagę zasługuje doskonale opanowanie warsztatu badawczego, duże umiejętności zastosowania różnych metod, dobry język, jasność i logika wywodów. Jeśli chodzi o ocenę aktywności naukowej dr Elżbiety Bombińskiej to jest ona również bardzo wysoka. Wykazała Ona dużą aktywność naukową publikując wartościowe artykuły i rozdziały w monografiach w kraju i zagranicą. Jej dorobek naukowy w dyscyplinie ekonomia i finanse dotyczył konsekwentnie problematyki międzynarodowych stosunków gospodarczych i handlu międzynarodowego. Można podzielić go na cztery obszary badawcze tj.:

- międzynarodowa konkurencyjność gospodarki. W tym obszarze Autorka opublikowała 5 artykułów w Zeszytach Naukowych Uniwersytetu

Ekonomicznego w Krakowie i Zeszytach Naukowych Uniwersytetu Szczecińskiego;

- determinanty i skutki przepływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Wśród osiągnięć wymienionych jest osiem pozycji w formie artykułów i rozdziałów w monografiach różnych wydawnictw;
- modele międzynarodowego handlu usługami. Ten obszar zawiera również osiem pozycji opublikowanych w różnych wydawnictwach w kraju i zagranicą;
- współczesne problemy handlu międzynarodowego obejmują m.in. siedem pozycji w formie artykułów i rozdziałów w monografii opublikowanych w kraju i zagranicą.

Syntetycznie Jej dorobek publikacyjny po uzyskaniu stopnia doktora zawiera 1 monografię naukową, redakcję dwóch monografii, 15 rozdziałów w monografiach naukowych, 33 artykuły naukowe i 3 rozdziały w materiałach konferencyjnych. Autorka opublikowała je w renomowanych wydawnictwach krajowych takich jak: Difin, CeDeWu, Instytut Badań Rynku Konsumpcji i Koniunktur, wydawnictwach Uniwersytetów Ekonomicznych w Krakowie, Wrocławiu, Poznaniu, Gdańsku, Szczecinie i w Kielcach , w Społecznej Akademii Nauk w Warszawie, Akademii Ignatianum w Krakowie oraz zagranicznych – Cambridge Scholars Publishing, Uniwersytet w Zagrzebiu i Uniwersytet w Żylinie.

Dr Elżbieta Bombińska brała także aktywny udział w wielu konferencjach w kraju i zagranicą. Przygotowała referaty na 29 konferencji, w tym 20 w kraju i 9 zagranicą. Uczestniczyła i współorganizowała 17 ogólnopolskich konferencji cyklicznych Katedry Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Brała Ona udział w 17 projektach badawczych realizowanych w Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie. Pełniła Ona funkcję członka komitetu redakcyjnego i redaktora technicznego czasopiśmie „International Entrepreneurship Review; IERS oraz recenzenta dla kilku czasopism naukowych i konferencji międzynarodowych.

Na podstawie powyższych, pozytywnych opinii o monografii naukowej i istotnej aktywności naukowej realizowanej więcej niż w jednej uczelni, w tym zagranicą wnoszę o nadanie Pani dr Elżbiecie Bombińskiej stopnia naukowego doktora habilitowanego. Spełnia Ona pod tym względem wszystkie wymogi ustawowe.

Prof. zw. dr hab.

X 
Jan Rymarczyk
prof.zw.dr hab.

Jan Rymarczyk